

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ, ЯК РІЗНОВИДУ РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СІМ'Ї В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

PECULIARITIES OF THE LEGAL SYSTEM OF UKRAINE AS A TYPE OF THE ROMANO-GERMANIC LEGAL FAMILY UNDER MARTIAL LAW

Христиченко Н.П.,
д.ю.н, професорка,

завідувач кафедри адміністративного права, інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін
Київський університет інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0001-7473-7193

Бородін І.Л.,
д.ю.н, професор,

професор кафедри адміністративного права, інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін
Київський інститут інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0002-1874-3238

В статті з'ясовані особливості правової системи України, як різновиду Романо-Германської правової сім'ї в умовах воєнного стану. Доведено, що правова система України в умовах воєнного стану не змінює свого гуманістичного та людиноцентристського спрямування, однак воно за межами обмежень Женевських конвенцій, надає право військовослужбовцям Збройних сил України, інших сил оборони, легальне право знищувати комбатантів країни-агресорки росії. Здійснюється перебудова права, судової та законодавчої гілки влади, усіх адміністративних органів на посилену публічну діяльність щодо забезпечення Збройних сил України інших сил оборони усім необхідним для Перемоги. В мінімально необхідній мірі застосовуватися законодавчі обмеження прав і свобод громадян, які не суперечать Конституції України. Зроблено висновок, що право в умовах воєнного стану наповнюється обмеженнями Міжнародного гуманітарного права, зовнішнім виразом яких є Женевські конвенції, які безпосереднього стосується військовослужбовців Збройних сил України, інших сил безпеки і оборони. Правові установи судової гілки влади, продовжують функціонувати у повному обсязі за виключенням обмежень, щодо здійснення судочинства виходячи з підстав забезпечення безпеки суддів, апарату суду та учасників судового процесу. Верховна Рада України продовжує працювати, зосереджуючи свою основну увагу на невідкладному законодавчому забезпеченню Перемоги. Органи виконавчої влади перейшли на посилений варіант здійснення своїх функцій. Головними адміністративними органами в Україні стали Президент України, як Верховний головнокомандувач, Рада національного безпеки і оборони України, Міністерство оборони України та військові адміністрації. Правопорядок почав забезпечуватися у більш суворому правовому режимі комендантської години та інших обмежень воєнного стану. Правова ідеологія набула рельєфного забарвлення протидії наративам російського миру. Об'єктивно підсились тенденції поваги до цінностей та права Європейського Союзу та НАТО.

Ключові слова: англосаксонської правової сім'я, воєнний стан, парадигма, перемога, правова ідеологія, правова система, правопорядок, Романо-германська правова сім'я, Україна.

The article clarifies the peculiarities of the legal system of Ukraine, as a variety of the Romano-Germanic legal family under martial law. It has been proven that the legal system of Ukraine in the conditions of martial law does not change its humanistic and people-centered orientation, but it, beyond the limits of the Geneva Conventions, gives the right to the servicemen of the Armed Forces of Ukraine and other defense forces, the legal right to destroy the combatants of the aggressor country of Russia. The law, judicial and legislative branches of government, all administrative bodies are being restructured for increased public activity to provide the Armed Forces of Ukraine and other defense forces with everything necessary for Victory. Legislative restrictions on the rights and freedoms of citizens that do not contradict the Constitution of Ukraine shall be applied to the minimum extent necessary. It was concluded that the law in the conditions of martial law is filled with the limitations of International Humanitarian Law, the external expression of which are the Geneva Conventions, which directly concern servicemen of the Armed Forces of Ukraine, other security, and defense forces. Legal institutions of the judicial branch of government continue to function in full, except for restrictions on the implementation of judicial proceedings based on the grounds of ensuring the safety of judges, the court apparatus, and participants in the judicial process. The Verkhovna Rada of Ukraine continues to work, focusing its main attention on the urgent legislative provision of Victory. The bodies of the executive power switched to a strengthened version of the implementation of their functions. The main administrative bodies in Ukraine are the President of Ukraine, as the Supreme Commander, the Council of National Security and Defense of Ukraine, the Ministry of Defense of Ukraine, and military administrations. Law and order began to be ensured in a stricter legal regime of curfew and other restrictions of martial law. The legal ideology acquired a relief color of opposition to the narratives of the Russian peace. The trends of respect for the values and rights of the European Union and NATO have objectively strengthened.

Key words: Anglo-Saxon legal family, law and order, legal ideology, Legal System, martial law, paradigm, Romano-Germanic legal family, Ukraine, victory.

Вступ. Правова система України має славу традицію від Руської Правди Київській державі у XI–XII ст., Козацького звичаєве право в Україні XVI–XVIII ст., видатних пам'яток права Визвольних змагань 1917–1921 рр. до перших правових рішень відновлення Незалежності України в 1992 р.

В умовах сьогодення особливості подальшого формування правової системи України здійснюється під впливом двох основних факторів: по-перше це євроатлантичної інтеграції Українського суспільства, держави та права до цінностей та стандартів Європейського союзу та НАТО; по-друге, це коректування правової системи України до потреб вирішення глобальної проблеми Українського

народу, стосовно забезпечення відбиття повномасштабного вторгнення російських терористичних військ в Україну. Без вирішення другої з яких, усі інші проблеми в Україні втрачають будь-який сенс. Адже, якщо ми програємо цей етап російсько-української війни то на тимчасово окупованих територіях події Голодомору в Україні 1932–1933 рр. не просто будуть повторні, а повторенні в геометричній прогресії, поряд з іншими заходами знищення всього українського, мови, культури, церкви, освіти, науки, економіки, екології, тощо.

Саме розкриттю особливостей правової системи України, як різновиду Романо-германської правової сім'ї в умовах воєнного стану буде присвячена ця стаття.

Огляд останні досліджень. До наукової проблеми правової системи України, як різновиду Романо-германської правової сім'ї в умовах воєнного стану, в тій чи іншій мірі звертали свої наукові погляди українські та зарубіжні вчені С. Драгічі, А. Кудіна, Д. Лук'янов, О. Макєєва, Д. Марченко, Н. Онищенко, К. Степаненко та ін. Проте безпосередньо предметом їхнього дослідження аналізована проблематика не була. Вони свої наукові пошуки зосереджували на найбільш загальних чи суміжних суспільних відносин присвячених правовій системі України та зарубіжних держав.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії держави і права, засад права, доктринальних поглядів вчених правників на цю проблематику та діючого законодавства виявити та узуальними (актуалізувати) особливості правової системи України, як різновиду Романо-германської правової сім'ї в умовах воєнного стану.

Виклад основних положень. Романо-германська правова система - це правова система, що походить з Європи, інтелектуалізована в рамках пізнього римського права, і найпоширенішою особливістю якої є те, що її основні принципи кодифіковані в системі, на яку можна посилається, яка служить першоджерело права. Це можна порівняти з системами загального права Англосаксонської правової сім'ї, чия інтелектуальна основа походить від прийнятого судового прецеденту. Прийняття рішень, яке надає прецедентну владу попереднім судовим рішенням за принципом, що несправедливо розглядати подібні факти по-різному в різних випадках (тобто доктрина судового прецеденту). Історично Романо-германська правова система – це група правових ідей і систем, які в кінцевому підсумку походять від Кодексу Юстиніана, але значною мірою перекриті германською, канонічною, феодальною та місцевою практикою, а також доктринальними деталями, такими як природні закони, кодифікація та законодавчий позитивізм. Концептуально Романо-германська правова система виходить з абстракцій, формулює загальні принципи, відрізняє матеріальні норми від процесуальних. За класичним визначенням вона визначає прецедентне право вторинним і підпорядкованим закону. Помітною особливістю Романо-германських систем є те, що вони використовують кодекси з коротким текстом, який має тенденцію уникати конкретних фактичних сценаріїв. Статті кодексу стосуються загальних положень і, таким чином, суперечать законодавчим схемам, які часто є дуже довгими та дуже детальними. Романо-германська правова система є найпоширенішою системою права у світі, яка в різних формах діє приблизно в 150 країнах [1].

На слушну думку Н. Онищенко, правова система повинна реалізовувати положення про те, що людина має найвищу соціальну цінність. Якістю європейської правової системи є захист загальнолюдських цінностей і культурної спадщини. Зокрема, слід звернути увагу на те, що в умовах демократичної правової держави відносини «людина-держава» зазнають істотних змін. Ці відносини не мають на меті забезпечити одній частині суспільства більший ступінь свободи, ніж іншій; у цьому випадку необхідно говорити про державну владу, яка забезпечує умови свободи для всіх членів суспільства, усіх громадян держави. Свобода надається народу лише тоді, коли народ справді організовує, без будь-якого втручання, спілки, збори, видає закони; обирають за власним бажанням усіх посадових осіб держави, яким доручено виконання законів і демократичне правління, засноване на цих законах. Крім того, суверенітет народу формується в демократичній правовій системі, яка, у свою чергу, нормалізує функціонування державних органів, які забезпечують права і свободи людей, зокрема, їх європейський вектор розвитку. Крім того, сьогодні надзвичайно актуальними є завдання оптимізації правової системи, а отже – налагодження її функцій. Зокрема, на думку вченої, основним

завданням правової системи є створення чітко визначеної, нормативної, стабільної основи для всього комплексу суспільних відносин, у тому числі для їх динаміки [2].

Побудова Романо-германської системи сімейного права є цікавим явищем. Її основою є римське право, яке стало принципом або нормою думки для європейського юридичного мислення, а також навколо права германського народу, яке забарвило правову систему європейського життя і визначили процес кодифікації. Тим самим, поєднання римського права з правом германського народу, необхідне для розуміння Романо-германської системи сімейного права та для визначення відмінностей між цією системою та системою загального права [3].

Реалізація та сутність права призвели до визнання необхідності розробки теоретичної конструкції, яка охоплює всі правові явища та цілісно та систематично описує їхні внутрішні та зовнішні зв'язки. Основою методології цієї теорії є системний підхід до аналізу правових явищ. Значення використання категорії правової системи для права полягає в можливості використовувати її для комплексного правового аналізу всіх сторін життя суспільства, виявлення найбільш суттєвих закономірностей, які складаються між його частинами та у зв'язках з іншими соціальними явищами. Термін «правова система» стосується характеру та змісту закону загалом, а також структур і методів, за допомогою яких воно встановлюється, виноситься та використовується в рамках певної юрисдикції. На думку, Д. Лук'янова, правову систему можна визначити як сформовану під впливом певних об'єктивних закономірностей узгоджену сукупність усіх правових явищ суспільства, які перебувають у стійких взаємозв'язках між собою та з іншими соціальними системами [4].

На думку К.В. Степаненко правова система – це сукупність правових інститутів та явищ, що перебувають у стійких зв'язках між собою та з іншими суспільними системами, а також взаємопов'язані засоби її реалізації, зумовлені глобалізацією та прагненням України інтегруватися в європейський правовий простір. До структури національної правової системи України інтегративного типу вчений відносить такі складові: а) ідеологічну сферу, що включає правову ідеологію, правову етику, правове виховання та правову психологію, властиві цивілізованому європейському суспільству; б) нормативно-правова сфера, що характеризує особливості зовнішньої та внутрішньої структури права; в) інституційна сфера, що включає сукупність інститутів правової специфіки; г) практична сфера, що визначає особливості правотворчості, правозастосування та тлумачення права, з розумним поєднанням романо-германської традиції з англосаксонським правом у країні [5].

Основні ознаки правової системи є те, що: правова система є різновидом соціальної системи. Існують інші типи соціальних систем – політична, економічна, релігійна тощо – крім неї та в поєднанні з нею; формується, як правило, в межах держави (в даному випадку використовується назва «національна правова система»); правові системи знаходяться на різних стадіях розвитку; на правову систему впливають об'єктивні історичні чинники (національні, релігійні, економічні тощо), які є унікальними для кожного суспільства і зумовлюють різноманітність правових систем; складається з різних елементів. Деякі з них характеризуються як статичні, деякі як динамічні. Основним елементом будь-якої правової системи є система права, навколо якої формуються всі інші елементи; характеризується цілісністю. Це явище є не лише сукупністю певних елементів та їх особливостей. Підтримка єдності законів є однією з найскладніших завдань правової системи. Не завжди легко поєднати динамічне передчуття правової системи з питаннями асоціації, гармонії та трансмутації. Це пов'язано з тим, що закони позитивні, а соціальні, політичні, економічні, культурні та історичні

основи законів нормативні; правова система відносно стійка з часом; правові системи зберігають свою сутність і основні риси навіть у разі зміни державних форм суспільного устрою (розпад держави, втрата незалежності, об'єднання чи роз'єднання) [4].

Елементи правової системи виділяють: право, правові установи, судову та іншу юридичну практику, механізм правового регулювання, правореалізаційний процес, права, свободи та обов'язки громадян, систему правовідносин, законність і правопорядок, правову ідеологію (правосвідомість, юридичні доктрини, теорію, правову культуру, суб'єктів права, системні зв'язки, які забезпечують єдність і цілісність стабільності системи, інші правові явища). Правова система взаємодіє з політичною, економічною та культурною сферою суспільного життя, а результатом взаємодії права і культури є правова культура, яка є системою поглядів, уявлень, що визначають поведінку і діяльність людей у правовій сфері. Нині помітно посилюється роль культурного чинника в житті українського суспільства. У результаті такої взаємодії зростає необхідність розширення сфери дії правової культури: підвищення вимог до діяльності законотворчих, правозастосовних та правоохоронних органів, покращення якості портативних актів та необхідність постійного інформування населення про новачі у праві [6].

Правова система України – це цілісна, структурно впорядкована за допомогою джерел права та інших юридичних засобів стійка взаємодія суб'єктів національного права, що забезпечує досягнення належного правопорядку як необхідної умови функціонування та розвитку українського суспільства. Правова система України зберігає певні залишки попередньої, соціалістичної системи, вона має статус правової системи перехідного типу. За формально-юридичними ознаками національна правова система успадковує західну правову традицію. Стратегічний напрям розвитку сучасної української держави – приєднання до Європейського Союзу – зумовлює необхідність проведення реформаторських та інтеграційних заходів у правовій сфері, які мають забезпечити ефективні механізми соціального розвитку [8].

Правова культура тісно взаємопов'язана з елементами правової системи, адже правова культура – це загальний стан «юридичних справ» у суспільстві, тобто стан законодавства і роботи суду, всіх правоохоронних органів, правосвідомості всього населення країни, що виражає рівень розвитку права і правосвідомості, їх місце в житті суспільства, засвоєння правових цінностей, їх реалізацію на практиці, здійснення вимог верховенства права. Саме правова культура повинна зайняти головну роль у розбудові правової держави, вона тісно пов'язана зі всіма елементами правової системи формування правосвідомості громадян, новим баченням держави як демократичної, суверенної та незалежної, усвідомленням взаємозв'язку права і закону, з визнанням пріоритетного місця ролі людини і громадянина в правових відносинах. Це означає, що правова культура є одним із головних чинників демократизації суспільства, що характеризує поведінку людини з огляду на рівень і зміст її правового виховання, соціальної активності, юридичної підготовки та загальноосвітнього рівня. Для правової системи, що трансформується, важливим є удосконалення та підвищення ролі правової культури, вироблення нової системи правових цінностей, норм і принципів, що забезпечить захист прав і свобод, законних інтересів громадян. Правова культура є елементом правової системи, що виступає як критерій, на основі якого можна оцінити рівень розвитку правової системи і кожного її структурного елемента. Правовій культурі притаманний оцінний момент, що проявляється у необхідності визначення стану й рівня розвитку певного правового явища або правової системи в цілому [7].

На слушну думку Д. Марченко в сучасних умовах воєнного стану в Україні, введеного 24 лютого 2022 р. [9; 10; 11; 12], нагальним є питання потреби у змінах правової системи України, враховуючи особливості правового режиму воєнного стану. У контексті парадигми правової системи України забезпечення та захист прав і свобод людини, за будь-яких обставин та особливо в екстремальних умовах воєнного стану, є важливим обов'язком держави. Одним з елементів змісту правової системи є правосвідомість. В умовах російсько-української війни вона набуває особливого значення та потребує змістовного оновлення у бік підвищення значущості національної ідеї, національної ідентичності, національної культури та мови українців. Сучасна українська правова система в умовах воєнного стану потребує певних змін, однак є константи, які повинні залишатись незмінними [8].

Однак треба зазначити, що правова система України на перехідному етапі розвитку Українського держави та народу щодо відбиття повномасштабного вторгнення характеризується комплексом взаємопов'язаних, однак не завжди узгоджених засобів впливу вищих, центральних місцевих і локальних суб'єктів публічної адміністрації та формалізованих і неформалізованих суб'єктів громадянського суспільства на побудову в Україні правової системи, яка відповідала б цінностям і стандартам європейської спільноти [13].

Все вище наведене дає можливість сформувати наступні узагальнення щодо особливостей правової системи України, як різновиду Романо-Германської правової сім'ї в умовах воєнного стану:

- право в умовах воєнного стану в Україні, не змінює свого гуманістичного та людиноцентристського спрямування, проте, рельєфно наповнюється обмеженнями Міжнародного гуманітарного права, зовнішнім виразом яких є Женевські конвенції, які безпосереднього стосуються військовослужбовців Збройних сил України, інших сил безпеки і оборони, за межами яких вони мають легальне право знищувати комбатантів країни-агресорки росії;
- крім того слід підкреслити, що вся правова система публічного адміністрування має бути перебудована на військові тематику, щодо забезпечення Українського війська усім необхідним для Перемоги;
- правові установи судової гілки влади, продовжують функціонувати у повному обсязі за виключенням обмежень, щодо здійснення судочинства виходячи з підстав забезпечення безпеки суддів, апарату суду та учасників судового процесу;
- Верховна Рада України продовжує працювати, зосереджуючи свою основну увагу на невідкладному законодавчому забезпеченню Перемоги;
- органи виконавчої влади перейшли на посиленій варіант здійснення своїх функцій;
- головними адміністративними органами в Україні стали Президент України, як Верховний головнокомандувач, Рада національного безпеки і оборони України, Міністерство оборони України та військові адміністрації;
- щодо громадян України та суб'єктів господарювання почали застосовуватися певні законодавчі обмеження, які не суперечать Конституції України;
- правопорядок почав забезпечуватися у більш суворому правовому режимі комендантської години та інших обмежень воєнного стану;
- правова ідеологія набула рельєфного забарвлення протидії наративам російського миру;
- об'єктивно підсились тенденції поваги до цінностей та права Європейського Союзу та НАТО.

Отже, правової системи України, як різновид Романо-Германської правової сім'ї в умовах воєнного стану не змінює свого гуманістичного та людиноцентристського спрямування, однак воно за межами обмежень Женевських конвенцій, надає право військовослужбовцям Збройних

сили України, інших сил оборони, легальне право знищувати комбатантів країни-агресорки росії. Здійснюється перебудова права, судової та законодавчої гілки влади, усіх адміністративних органів на посилену публічну діяльність

щодо забезпечення Збройних сил України інших сил оборони усім необхідним для Перемоги. В мінімально необхідній мірі застосовуватися законодавчі обмеження прав і свобод громадян, які не суперечать Конституції України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Romano-Germanic Legal System – LAW. Notre Dame University-Louaize (NDU). 2023. <https://www.ndu.edu.lb/courseDescription.aspx?courseId=11101>
2. Onishchenko N. Development of the national legal system in the context of sivil society. ScienceRise: Juridical Science. 2018. https://journals.urau.ua/sr_law/article/view/143106
3. Drághici S. Examination of comparative law on the formation of the Romano-Germanic family law. CEEOL. 2023. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1026607>
4. Lukianov D. legal families approach: consistent patterns and trends. EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ. 2015. <https://epd13.cz/wp-content/uploads/2015/2015-2-1/25.pdf>
5. Степаненко К. Правова система України: вітчизняна правова традиція та проблеми трансформації. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. 2018. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=622026>
6. Lukianov D. legal families approach: consistent patterns and trends. EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ. 2015. <https://epd13.cz/wp-content/uploads/2015/2015-2-1/25.pdf>
7. Макеєва О. Правова культура як елемент правової системи. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 4. <https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/26948/3/%d0%>
8. Марченко Д. Зміни правової системи України в умовах воєнного стану. НУ «ЮА». 2022. <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/23653/%D0%9pdf?sequence=1&isAllowed=y>
9. Про введення воєнного стану в Україні. Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64. Офіційне інтернет-представництво Президента України Володимира Зеленського. 2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
10. Про утворення військових адміністрацій. Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 68. Офіційне інтернет-представництво Президента України Володимира Зеленського. 2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/682022-41405>
11. Про загальну мобілізацію. Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. Офіційне інтернет-представництво Президента України Володимира Зеленського. 2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/692022-41413>
12. Про введення в дію плану оборони України та Зведеного плану територіальної оборони України. Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 70. Офіційне інтернет-представництво Президента України Володимира Зеленського. 2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/702022-41409>
13. Кудін А. Правова система України на перехідному етапі розвитку держави. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Випуск 6. Т. 3. С. 81–90. https://www.ssaals.com.ua/?page_id=8884